

EL PROCÉS INQUISITORIAL A CATALINA GRA, FETILLERA

LA DIFERENCIACIÓ CONCEPTUAL ENTRE FETILLERA I BRUIXA

Moltes vegades, a nivell col·loquial, els termes de fetillera i bruixa donen una sèrie de característiques que es van aplicant tant a l'una com a l'altra, sense poder distingir massa bé quines són pròpies de la fetillera i quines pròpies de la bruixa, de tal manera que es confonen tots dos personatges.

Si ens anem directament a la formulació conceptual donada per l'enciclopèdia, la fetillera és: «La persona que practica la fetilleria. Conjunt de pràctiques màgiques amb què hom pretén aconseguir efectes naturals o sobrenaturals pel poder del fetiller o màgic i dels seus ritus màgics. Difereix de les invocacions i prodigis religiosos pel fet que aquests succeeixen en virtut d'una gràcia concedida per Déu i no en virtut de qualsevol altra força. La fetilleria ha estat condemnada per l'Església (...) com a contrària al primer manament del Decàleg.»¹ I respecte a la bruixa ens diu: «Dona que, segons la superstició popular, té un poder sobrenatural o màgic que li ve de tenir pacte amb el diable. Dona vella i lletja. Dona vella i dolenta.»²

Encara tenim de la bruixa una definició més acurada del prototip que la que dona l'enciclopèdia: «Era mujer, vieja, pobre, analfabeta, viuda y partera-curandera. Aunque sus crímenes eran cosas que ocurrían todos los días, su poder era considerado sobrenatural, procedente del diablo, que la habría hecho su presa a causa del deseo sexual y de la necesidad económica, y habría adquirido derecho sobre ella mediante un pacto y una marca corporal. Volaría por el aire hasta el aquelarre, donde le adoraría, e insultaría y denigraría su fe cristiana.»³

Tot i que les definicions ens marquen una sèrie de característiques personals i professionals de fetilleres i bruixes, ens deixem de banda un grapat d'elements que són prou clarificadors, és a dir, la fetillera ho és fonamentalment de l'àmbit urbà, per contra, la bruixa ho és del rural. Michelet ens ho diu molt clarament en la seva obra *La Bruja*: «¿Dónde vive? En lugares de difícil acceso, en los bosques de zarzas, en las landas, donde los espinos y los cardos enmarañados impiden el paso. Por la noche, se resguarda bajo cualquier dolmen.»⁴ La bruixa té uns poders adquirits, ja sigui per via familiar, de mares a filles o àvies a nètes, o bé donats pel diable per mitjà del pacte. La fetillera clàssica no rep els seus poders del diable, ni tampoc els té per via familiar, sinó per l'estudi que ha realitzat amb una altra fetillera o per l'autoaprenentatge d'un ventall de receptes, fórmules màgiques i

encanteris més o menys elaborats que li permeten desenvolupar la professió. Si la bruixa té com a tasca fonamental fer el mal, a causa del seu pacte diabòlic, la fetillera no ho té com a característica principal, sinó que la seva feina es concreta a donar satisfacció al client, que la consultava a propòsit de tot tipus de dificultats humanes, com per exemple, la resolució de problemes relacionats amb l'amor, tant carnal com espiritual, guarir algunes malalties reals o fictícies, entre les quals sobresurt en importància l'ullprendre i els lligams, que consistia a privar un home de la seva potència sexual, sense oblidar el poder d'esbrinar el futur.

BASES PER A LA CONDEMNNA DE LA FETILLERIA

Els elements més antics per a la condemna de la fetillera els trobem en la mateixa Bíblia, i ja en el Deuteronomi es diu: «No tomarás en vano el nombre del Señor Dios tuyo, porque no quedará sin castigo el que por una cosa vana tomare su nombre en boca.»⁵ Per tant, qualsevol esment al nom o la figura de Déu per a fins no licits quedava totalment prohibida. Però en aquest mateix llibre es concreta molt més la prohibició de la fetillera i de les seves pràctiques: «No se vea en tu país quien purifique á su hijo ó hija, pasándolos por el fuego, ni quien consulte adivinos, y haga caso de sueños, de agüeros. No haya hechicero, ni encantador, ni quien pida consejo á los que tienen espíritu pythónico, y á los astrólogos, ni quien intente averiguar por medio de los difuntos la verdad. Porque todas estas cosas las abomina el Señor.»⁶

Al llarg de tota la història recollida en la Bíblia, la valoració dels esbrinadors, fetillers i nigromants és condemnada com una activitat contrària al mandat diví. És en la carta de sant Pere als Gàlates on es dona el càstig per a aquells que vulguin exercir aquest ofici i persistir en l'error: «Culto de ídolos, hechicerías, enemistades, pleitos, zelos, enojos, riñas, disensiones, heregias, envidias, embriagueces, glotonerías y cosas semejantes; sobre las cuales os prevengo, como ya tengo dicho, que tales cosas hacen, no alcanzará el reino de Dios.»⁷

Per tant, tenint com a base el corpus ideològic de la veritat revelada, es trasllada aquesta condemna a la formulació dels diversos manuals d'inquisidors. D'aquests, podem destacar el de Nicolau Eimeric, que no només manté la condemna, sinó que avança en el tema fins arribar a descriure el personatge físicament i, a més a més, introdueix un element que serà fonamental per poder iniciar la persecució amb totes les de la llei, el diable, l'enemic per antonomàsia de Déu i de tots els cristians.

Respecte al tema, el gironí i inquisidor general de Catalunya, Aragó, València i Mallorca al 1357, diu el següent:

«Los magos heretizantes o nigromantes, o invocadores del diablo son todos una misma cosa, presentan en común signos externos. En general, por efecto de visiones, apariciones y conversaciones con los espíritus del mal,

tienen el rostro retorcido y la mirada torva. Se dedican a adivinar el futuro, aún en cosas que dependen únicamente de la voluntad de Dios o de los hombres. La mayoría recurren a la alquimia y a la astrología. Si alguien es presentado al inquisidor bajo la acusación de nigromancia y el inquisidor ve que es astrólogo o alquimista, o adivino, ya que cuenta con un indicio seguro: todos los adivinos son, manifiestamente o a escondidas, adoradores del diablo. Los astrólogos también, y los alquimistas lo mismo, pues cuando no logran sus fines piden consejo al diablo, le imploran y le invocan. Y es evidente que al implorarle le veneran.»⁸

Amb tot això, no és gens estrany que les autoritats tinguessin a les seves mans la possibilitat efectiva d'iniciar un procés d'acusació per fetilleria a qualsevol persona que tingués alguna de les característiques del personatge, basant-se en la mateixa Bíblia o en el manual del mateix Eimeric, entre d'altres.

LA INQUISICIÓ CONTRA CATALINA GRA, ALIAS BASSIONA

L'inici del procés

«Catalina Gra, alias Bassiona natural de Barcelona, muger soltera de edad de veynte y quatro años estando inculpada con ocho testigos de cosas de hechicerias e invocaciones de demonios fue presa y puesta en las secretas, un testigo varon de oidas dize que de noche se levantava y puesta en la ventana y disiendo bersabrich satanas, hazet lo que os pido y que les cogio nueve dineros y que nombrando otra persona que oia aquello en nombre de otros cinco que no era tiempo de nombrarles.»⁹

El primer que podem comprovar és que la denunciada no respon en principi al paràmetre arquetípic de la dona vella, tot al contrari, Catalina és jove. Però té unes característiques que la fan sospitosa, la seva solteria, és a dir, la manca de control dels seus actes per part d'un marit. Una altra característica és la capacitat de guanyar diners amb la seva activitat, la qual cosa fa que econòmicament sigui independent i lliure de decidir sobre els seus propis actes. No sempre la fetillera havia de ser pobre, com diuen normalment els manuals. Cal tenir en compte que en els segles XVI, XVII i XVIII, la fetilleria arribarà a un grau d'expansió força important, fins a anomenar-la el vici de l'època, i que es demanaven els serveis de les fetilleres no només per part de les classes més baixes del poble, sinó que la demanda dels seus serveis arribava fins a les capes més distingides de la societat. I per últim, i no menys important, fa invocacions als dimonis.

El tema dels dimonis mereix un tractament més en profunditat, ja que va íntimament relacionat amb els temes de l'heretgia i la màgia. Per tal d'aclarir una mica més aquests conceptes, podem recórrer a Francisco Peña, que a finals del segle XVI, per encàrrec de l'Església de Roma, revisa i anota el *Manual de los Inquisidores*, i ens diu el següent:

«Observad que Eimeric habla de magos heretizantes y no de magos en general. Y con razón, pues hay que saber distinguir dos clases de magia: la magia matemática y la magia natural o elemental. En realidad, tanto una como otra son naturales, y ambas pueden practicarse sin necesidad de recurrir al diablo. (...) no hay nada reprehensible en practicar estos dos tipos de magia. Pero de estas dos magias ha nacido una tercera: la magia de brujería (venefica) o maléfica, en la que se emplean mucho los encantamientos y las invocaciones a los espíritus impuros. (...) ¿Qué hay que entender por el “trato con el diablo” de que habla Eimeric? Según sus propias confesiones estos magos utilizan para sus encantamientos cosas sagradas. Levantan altares a los diablos, les prenden cirios y les elevan plegarias. Por tanto Eimeric tiene razón al considerarlos herejes. Igual que Simancas, quiero recordar que el invocador del demonio que reincidiera en esta práctica, tras la abjuración, es relapso y se le aplicará la pena dispuesta para los relapsos. A menos que, tras la abjuración, la invocación que haga al demonio sea para algo malo (por ejemplo, para lograr doblegar a sus deseos la voluntad de un mujer y hacerla caer en pecado): en tal caso no hay herejía, pues se invoca al demonio para que haga lo que le corresponde por naturaleza: tentar. Concluyendo: hay herejía si en la invocación se trata al invocado (el demonio) como creador; en caso contrario, se trata de pecado, no de herejía.»¹⁰

Per tant, la invocació als diables que no comporti el reconeixement de creador, és a dir, en el mateix plànol d'importància que Déu, no es pot considerar heretgia. Cal tenir en compte que per a pactes amb el diable, reconeixent aquest com a déu i senyor, acusació típica que es feia a les bruixes, la pena de mort era immediata; en el cas de Catalina Gra, la pena que comporta és més lleu, només és pecat.

L'altre tema que sobta és la presó immediata en les secretes de la Inquisició, és a dir, amb la prohibició absoluta de comunicació amb l'exterior. El tema de les presons inquisitorials està molt llunyà del que es creu popularment; les condicions higièniques, alimentàries i de manteniment eren millors que les reals. Amb això no vull dir que fos un palau ple de luxes, però a causa del petit nombre de presons (a Barcelona hi havia tretze cel·les), el tema de la incomunicació era difícil de complir; en tot cas, no es pot oblidar el patiment moral i físic que comporta per a la persona que pateix presó, que d'un dia per a un altre abandona tot el seu món conegut, i a més amb la càrrega de l'acusació per part del Sant Ofici.

El procés continua amb la declaració dels acusadors davant el Tribunal. El segon testimoni és una menor d'edat, no tenim el seu nom perquè la documentació inquisitorial no en cita cap.

«Otro testigo que es muger y menor, dixo que vio que dos noches esta rea se levantó de la cama y se puso en la ventana diziendo bufamet bersebuch barrabas venit aquí luego de manera que no me hagais daño y tomad el coraçon de fulano y atormentadle hasta que sea vencido ante mis ojos y tomando nueve dineros y el testigo oyendo aquello dixo esto, y le respondió

que no era tiempo de nombrarle y que le vio poner un zapato en la cabecera de la cama diciendo que si a la mañana se hallava en el suelo el zapato era señal que los demonios no havian hecho lo que les pedian y que la vío medirse a palmos el brasso para saber y adivinar si venia ser enamorado...»¹¹

Uns altres testimonis van declarar el següent davant el Tribunal:

«Otro testigo, muger, que a la testigo enseñó la dicha rea que hisiese lo de la sal, que era echar cinco granos della en el fuego pidiendo, que ansi se ensendiese el coraçon de su Anamorado y que oyó a la dicha Gra que ella hacia unos conjuros nombrando y llamando a los demonios y que se le havia aparecido un gato negro y venido su galan.»¹²

«Otro testigo muger dice que la dicha rea le dijo que ella le hazia poner un grano de hierba falguera junto al ara quando el clerigo alsara el Santísimo, (...) disiendole que aquello aprovechava para que los hombres quisiesen bien a la mugeres.»¹³

Podem comprovar que la majoria de les consultes de Catalina Gra eren de temes amorosos, tornar un amant poc receptiu a la seva amada, o despertar la passió en un altre de més fred i distant. En tots dos casos, reclama l'ajuda dels dimonis per aconseguir el seu propòsit. El que resulta xocant és que tots tres comencin per la lletra b, la qual cosa fa pensar que Catalina no es distingia per tenir una bona memòria per a recordar els noms dels diables. En tot cas Barrabàs, segons els Evangelis, més que un diable era un delinqüent alliberat per Ponç Pilat a petició del poble jueu, enlloc de Jesús. Respecte a Beelzebub, ens diu la Bíblia que significa déu o senyor de les mosques, i és considerat el príncep dels dimonis.

També podem veure tot el ventall de recursos que feia servir Catalina Gra per a les seves pràctiques, des de la sal i el foc, passant per posar una sabata al coixí del llit, com a mitjà de comprovació del resultat de conjurar els dimonis, o relacionar un gra d'herba falguera amb la missa, cosa que li donava un toc més sagrat en relacionar-lo amb l'altar i la sagrada forma.

Vistes les declaracions dels testimonis, el Tribunal dóna una primera resolució: «Calificando que los hechos de esta persona son supersticiosos y que esta sospechosa en tener pacto con el demonio.»¹⁴

La declaració de Catalina Gra

«La Rea en la primera Audiencia dixo. Que cierta muger amiga suya le comunicó que su amigo trataba con otra y ella le respondió, que no hubiese pena, que ella haria cosas por donde no se apartase della y que lo mismo havia dicho a otras dos mugeres y a la una de ellas les havia dado unos papeles diciendo que haviendolos consigo, las querrian los hombres bien y

que la una de ellas habia traído un libro pidiendole que por el hisiese que su henamorado la quisiese y que ella haria todo lo que le aconsejase aunque fuesse hablar con los demonios y que tendria animo para ello habia hecho usar unos cabellos desenterrados, y que todo lo habia hecho porque la diesen algo, y que sabia que todo era vanidad...»¹⁵

Com podem veure en la declaració de Catalina, ella és perfectament conscient que tot el que fa és en realitat una estafa, i que s'aprofita de les necessitats d'aquestes mullers per aconseguir un mitjà de subsistència, com ella mateixa diu al Tribunal, «sabia que todo era vanidad».

En la mateixa declaració segueix explicant els mètodes que feia servir i torna a treure importància i a negar que tingués cap pacte amb el diable:

«Ha dado ha entender ha muchas mugeres y que sabia hacer muchos remedios para que los hombres las quisiesen bien y que eran tantas las que la importunavan que si para ello la pidieran que consultara con el demonio, les responderia que lo hiciera y que era verdad que a algunas personas le habia dicho que habia consultado con el demonio, y a la accion de publicacion de los testigos, respondio lo mismo y que era verdad que de un pedazo de cera que la llevaron, ella habia sacado polvos y dicho que los habia conjurado y que se los diese a su henamorado, pero que realmente no hizo ningun conjuro en ellos...»¹⁶

El problema que li va sorgir, i que li va complicar encara més l'acusació de fetillera, va ser en el moment que va explicar que tenia protecció d'un familiar de la mateixa Inquisició; això ens explica per què la van posar en una presó secreta directament: «Y tambien les dixo que tenia un familiar que la avisava de lo que queria saber, lo qual les dixo por mas encarecerse y que estas cosas las ha dado ha entender a muchas mujeres...»¹⁷

Cal tenir present que els familiars a Catalunya van ésser un conflicte i una font de problemes permanents per a la Inquisició, precisament per la seva manca de preparació cultural i moral: «Després de 1585, a les ciutats, els familiars eren principalment gent de baixa extracció, principalment jornalers, menestrals, aturats i alguns botiguers; a la costa pescadors i al camp eren els llauradors, més o menys acomodats, però la gran majoria analfabets, d'això s'excusa la Inquisició dient que és la gent més honrada.»¹⁸ Puigblanc ens dirà d'ells: «La falta de ilustración general en sus individuos acompañada de una facultat omnímoda de cometer desaciertos...»¹⁹ Evidentment, la Inquisició en molts casos va vetllar per la seguretat dels familiars, ja que es posava en dubte el seu propi prestigi com a institució.

Les conseqüències d'inculpar un familiar, va comportar el següent per a Catalina Gra: «Alegó ciertas defensas de las quales se hicieron las diligencias necesarias, visto en consulta fue puesta a question de tormento sobre lo del familiar conjurado y vencio el tormento...»,²⁰ amb la qual cosa queda demostrada

que Catalina havia fet referència al familiar per donar-se importància davant la clientela, fet que la va portar a patir la tortura, i una vegada superada va donar credibilitat a la seva declaració davant el tribunal.

La sentència del procés

El tribunal va decidir, respecte a Catalina, el següent: «Vuelto a ver en consulta se voto en discordia y visto por V. Sa. mando que en la sala fuese re reprendida y desterrada de Barcelona, diez leguas a la redonda por tiempo de diez años, executose.»²¹

Per tant, amb una amonestació pública i el desterrament de la ciutat per un període de deu anys, es va concloure el tema. És una pena força lleu, per una acusació en principi tan greu, com pactar amb els dimonis i fer actes supersticiosos.

CONCLUSIONS

Hem pogut comprovar al llarg d'aquesta comunicació que existeixen unes característiques pròpies de la fetillera que la distingeixen de la bruixa, fonamentalment en el tema del mal –que en la bruixa és primordial, i que en la fetillera és una eina més de treball–, si bé comparteixen algunes característiques com és la utilització del pacte amb el diable, tot i que amb finalitats força diferents.

A més a més, ja des d'un principi en la religió jueva, per mitjà de la Bíblia, i posteriorment en la religió cristiana, la figura de les fetilleres i endevinaires, entre d'altres, és condemnada com a desagradable pel propi Déu.

També hem pogut veure en la figura de la fetillera que no sempre es compleixen els paràmetres clàssics de la dona pobra i vella, que el seu àmbit d'actuació són els nuclis urbans, que la seva tasca es dirigeix a donar satisfacció a les angoixes vitals d'una clientela que li paga els seus serveis, i que per a la seva feina fa servir tot tipus d'encanteris i estris, des d'una sabata, pols d'un ciri, papers on normalment es recollia l'oració de Sant Antoni, sal, herbes, etcètera.

Respecte a Catalina Gra, més que una fetillera en el sentit estricte de la paraula, ens trobem amb una dona jove que fa servir les seves arts, més o menys inversemblants, per guanyar-se la vida, juga amb les necessitats més plausibles de les seves clientes. En la documentació tot són dones les que demanen els seus serveis, i podríem dir que era una especialista en temes d'amor. No sabem per què se la va denunciar a la Inquisició, potser va tenir massa èxit o bé per despit d'alguna clienta o rival en el negoci.

En tot cas, la Inquisició va veure que el tema era més d'estafa i superstició que de temes religiosos de rellevància. Només li va interessar amb profunditat el tema del familiar, que va descobrir que era un truc més, ja fóra per donar-se

importància o bé per demostrar que davant el possible perill d'una denúncia tenia les espatlles ben cobertes per la protecció del suposat familiar. És per això que la condemna es va resoldre amb el desterrament per deu anys de la ciutat de Barcelona, a una distància de deu milles. Una manera ràpida i eficaç de tancar el tema.

Ens queda per resoldre la data d'actuació, ja que la documentació inquisitorial estranyament, pel que és costum, no ens diu res. Podem, per aproximació i seguint la pista de la moneda de la qual parlen els acusadors —«dineros»—, veure que era el nom usual que es donava a la moneda de billó a Catalunya; les primeres que es van encunyar amb aquesta menció són els menuts, que daten de l'època de l'arxiduc Carles (1708-1710). Per tant, podríem aventurar, tenint en compte que la documentació està també redactada en castellà, i també per la lletra, que podria correspondre a la primera meitat del segle XVIII. És al llarg del segle que el tema de la fetilleria anirà perdent importància, com a delictes, en la Inquisició de Barcelona, tot i donar un gran nombre de processos.

Per últim, en la nostra ciutat també es van donar processos contra l'heretgia i la fetilleria, com és el cas de Maria Torres al 1680,²² que guarda no pocs paral·lelismes amb el cas de Catalina Gra.

Antoni Llamas i Mantero

NOTES

- 1.- *Diccionari enciclopèdic Salvat Català*, Vol. IV. Salvat Editores (Barcelona 1974), p. 1475.
- 2.- *Opus. Cit.*, Vol. V, p. 536.
- 3.- ANNE LEWELLYN BARSTOW, *La caza de brujas*. Ed. Tikal (Girona), pp. 35-36.
- 4.- J. MICHELET, *La bruja*. Akal, Col. Bolsillo. N. 176 (Madrid 1987), p. 36.
- 5.- *Sagrada Biblia*, «Deuteronomi», ediciones Servagrup (Godella 1980), p. 183.
- 6.- *Opus. Cit.*, «Deuteronomi», p. 197.
- 7.- *Opus. Cit.*, Epístola de San Pablo a los Gálatas, Cap. V, 20, pp. 1339-1340.
- 8.- NICOLAU EIMERIC, *El manual de los inquisidores*. Muchnik ed. (Barcelona 1983), p. 162.

- 9.- AHN, Inquisició. Llibre 731, foli 480-481 v.
- 10.- EIMERIC, *Opus. Cit.*, pp. 162-163.
- 11.- AHN, *Opus. Cit.*
- 12.- AHN, *Opus. Cit.*
- 13.- AHN, *Opus. Cit.*
- 14.- AHN, *Opus. Cit.*
- 15.- AHN, *Opus. Cit.*
- 16.- AHN, *Opus. Cit.*
- 17.- AHN, *Opus. Cit.*
- 18.- ANTONI LLAMAS MANTERO, «Els familiars: Tres segles de problemes», *XI Sessió d'Estudis Mataronins*. Museu Arxiu de Santa Maria - Patronat Municipal de Cultura (Mataró 1994), p. 22.
- 19.- LLAMAS, *Opus. Cit.*, p 22.
- 20.- AHN, *Opus. Cit.*
- 21.- AHN, *Opus. Cit.*
- 22.- ANTONI LLAMAS MANTERO, «La persecució de l'heretgia pel Tribunal de la Inquisició. El cas de Maria Torres (1680)», *XII Sessió d'Estudis Mataronins*. Museu Arxiu de Santa Maria - Patronat Municipal de Cultura (Mataró 1995).